

1.9. Історія філософії та філософія історії

Мануйло Г. С.

gleb.manuylo@gmail.com

аспірант кафедри теоретичної та практичної філософії імені Й.Б. Шада,
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

ПЛАТОН І СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ІДЕАЛУ

У сучасній філософії історії питання справедливості, гармонії та оптимального державного устрою залишаються центральними темами, які потребують переосмислення в умовах глобальних трансформацій. Політична філософія Платона, зокрема його концепція ідеальної держави, викладена у діалозі «Держава», пропонує унікальну модель суспільства, де три стани — правителі-філософи, воїни-стражі та ремісники — взаємодіють у гармонійному балансі знання, сили та продуктивності. Ця структура, на думку Платона, здатна забезпечити загальний добробут, відображаючи космічний порядок у земному втіленні [1, с. 230]. Його ідеї не лише зберігають теоретичну значущість, а й провокують дискусії про те, як організувати суспільство в епоху криз демократії, технологічного прогресу та етичних дилем.

Філософська основа платонівської держави корениться в його метафізиці — теорії ідей, де справедливість є не просто емпіричним явищем, а трансцендентною сутністю, осяжною лише через розум. У «Державі» Платон порівнює державу з душею людини, де розум (філософи), воля (воїни) та потреби (ремісники) мають перебувати у строгій ієрархії, щоб уникнути хаосу [1, с. 441]. Концепція «царя-філософа» — правителя, який поєднує мудрість і владу, — випливає з його епістемологічної позиції: лише той, хто пізнав ідею Блага, може керувати справедливо. Ця ідея різко контрастує з демократичними принципами, адже Платон вважав демократію втіленням нестабільності та популізму. Він іронічно описував її як «театр бажань», де влада опиняється в руках некомпетентних, керованих пристрастями мас, а не загальним благом [1, с. 52].

Карл Поппер у «Відкритому суспільстві та його ворогах» різко критикував цю позицію, називаючи платонівську модель прообразом тоталітаризму через її ієрархічність і придушення індивідуальної свободи [2, с. 89].

Сучасні соціально-політичні реалії — економічні потрясіння, міграційні хвилі, політична поляризація, дезінформація в медіа — ставлять під сумнів ефективність традиційних демократичних інститутів. У цьому контексті платонівський ідеал набуває нового звучання. Чи можливе суспільство, де правлять носії знань і чеснот, а не випадкові лідери, обрані через популістські гасла? Сучасна філософія історії знаходить паралелі між платонівською державою та такими концепціями, як технократія (наприклад, використання алгоритмів прогнозування криз у Сінгапурі), меритократія чи навіть управління за допомогою штучного інтелекту (ШІ). Лучано Флоріді, аналізуючи етику ШІ, зазначає, що технології можуть частково замінити людський фактор у прийнятті рішень, наближаючи нас до платонівської ідеї раціонального правління [3, с. 67]. Проте демократична ідея рівності прав суперечить ієрархічній природі платонізму, створюючи напругу між свободою та компетентністю.

Ця напруга гостро відчувається в сучасній філософській критиці. Ганна Арендт у «Про революцію» наголошувала, що свобода можлива лише через активну громадянську участь, а не через елітарне правління, як у Платона. Вона вбачала в ієрархічних моделях ризик авторитаризму, якщо влада концентрується без інституційних гарантій прав громадян [4, с. 112]. Аристотель, у свою чергу, пропонував альтернативу платонівській утопії. У «Політиці» він критикував ідеальну державу за її абстрактність, відірваність від реального різноманіття людських інтересів. Натомість він відстоював змішану форму правління, що поєднує елементи монархії, аристократії та демократії, як більш реалістичний шлях до стабільності [7, с. 134]. Ця суперечка між Платоном і Аристотелем залишається актуальною: чи варто жертвувати свободою заради компетентності, чи шукати компроміс?

Майбутнє суспільного устрою може розвиватися за кількома сценаріями. Перший — еволюція демократій через посилення ролі експертних інститутів і

освіти для політиків, що наближає модель до меритократичного ідеалу, де влада належить найкомпетентнішим [5, с. 98]. Другий — занепад демократії через зростання популізму та дезінформації, що може призвести до олігархічних чи авторитарних режимів, які формально нагадують платонівське правління «філософів», але без його етичного стрижня. Третій — інтеграція ІІІ у державне управління, наприклад, у системах прогнозування соціальних ризиків чи оптимізації ресурсів, що потенційно реалізує платонівську ідею раціональності без людських слабкостей [6, с. 45].

Розв'язання цих дилем потребує кількох підходів. По-перше, модернізація освіти має готувати не лише фахівців, а й громадян із критичним мисленням, здатних протистояти маніпуляціям. По-друге, етичне виховання політиків у дусі платонівських чеснот — мудрості, мужності, поміркованості — могло б підвищити якість управління. По-третє, інституційна система повинна запобігати концентрації влади, одночасно залучаючи до правління найдостойніших. Філософія історії пропонує переосмислити платонівську модель через призму сучасних викликів — глобалізації, технологічного прогресу, кризи демократії. Чи здатні ми адаптувати його ідеї, не втративши демократичних цінностей?

У підсумку, платонівська концепція справедливої держави кидає виклик сучасним суспільствам, змушуючи шукати баланс між свободою мас і компетентністю еліт. Вона не лише нагадує про вічні філософські питання — що таке справедливість і хто має право правити? — а й пропонує орієнтири для нових моделей управління, які поєднують традиційну мудрість із технологіями ХХІ століття. Водночас її практична імплементація потребує врахування критиків, таких як Арєндт і Аристотель, щоб уникнути утопізму чи авторитаризму [3].

Використана література:

1. Платон. Держава / Пер. з давньогрец. Дзвінки Коваль. — Київ : Основи, 2000. — 355 с.

2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. Перекл. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. – 444 с.
3. Floridi, L. The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press, 2023. – 243 p.
4. Arendt, H. On Revolution. Penguin Classics, 2006. – 368 p.
5. Rawls, J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 2009. – 560 p.
6. Fukuyama, F. The End of History and the Last Man. Free Press, 2006. 464 p.
7. Аристотель. Політика. Поетика. / Пер. О. Кислюк, Б. Тен. – Харків: Фоліо, 2023. – 512 с.